

Pentateuch and Joshua] which touches the vital questions of Calvinistic teaching the Fall, the Evil Spirit, & I hope that it may be the last burst of a gale which will bring us into port.'

Later moest de bisschop tot zijn teleurstelling vaststellen dat een zegetocht van het modernisme was uitgebleven. Hij beklagde zich over de geringe aandacht voor zijn boeken (20 jan. 1870) en over de nog steeds beklemmende atmosfeer in de Kerk van Engeland (24 dec. 1871). In een brief van 25 juli 1973 legde hij Kuenen uit dat vanwege de toestand, waarin de theologie in Engeland verkeerde, geen van zijn beide zonen, zeer tot zijn spijt, hun keuze op de theologie als studierichting hadden kunnen laten vallen en uitte hij zich pessimistisch over de toekomst van de Engelse kerk:

Nothing would have gratified us more than if they could conscientiously have devoted themselves to the clerical office, and we could have conscientiously wished them to do so. But the miserable state of theological feeling in England is sufficiently evidenced by the Bible Commentary put forth under the patronage of the Archbishops and Bishops, as well as by the determination *not* to get rid of the Athanasian Creed as one of our standards, and a number of other exhibitions of strict orthodoxy, which make one almost despair of the future of the Church of England – at least during my own lifetime.

Dat nam niet weg dat Kuenen in zijn terugblik kon constateren dat er in twintig jaar veel veranderd was in de Engelse kerk: 'De critiek heeft nu burgerrecht verkregen, terwijl zij vroeger als een spruit van den Booze werd buitengesloten. Men worstelt nog tegen het aannemen van hare resultaten (...). Maar men ontkent niet, dat de vroeger heerschende bijbelbeschouwing wijziging behoeft en dat de Kerk rekening moet houden met de vorderingen der wetenschap.'³⁴ Kuenen achtte die verandering voor een groot deel de vrucht van Colenso's publicitaire werkzaamheid, in het bijzonder van de invloed van diens *Pentateuch and Joshua*. Hij roemde in dat verband de toon van Colenso's geschriften: 'Altijd ernstig en waardig; nooit bitter, ook niet tegenover hen, die hem smadelijk hadden bejegend; doortastend en onvervaard, maar toch waar het pas gaf gemoedelijk en stichtelijk.'³⁵ Zijn opmerking over de waardige wijze, waarmee Colenso zijn opvattingen verdedigde, leidde Kuenen in met de zin: 'Afgezien van zijne bijdragen tot oplossing van hangende vragen, (...)'. Met dit voorbehoud zijn we gekomen bij Kuenens oordeel over Colenso als wetenschapsbeoefenaar. Dat is minder lovend.

against priestcraft. The two most honoured portraits at Bishopstowe were of Luther and Melancthon.' Vgl. Guy, *Heretic*, 144-5. In een brief van 6 dec. 1874 schrijft Colenso: '(...) & people will, I fear, begin to think that I love fighting for fighting's sake. They could not make a greater mistake.' Colenso's radicale opstelling was ongetwijfeld de reden dat diegenen in Groot-Britannië die op zichzelf sympathiek stonden ten opzichte van het literair-kritisch bijbelonderzoek zich niet aan zijn zijde schaarden. Vgl. T. Larsen, 'Bishop Colenso and His Critics: The Strange Emergence of Biblical Criticism in Victorian Britain,' *Scottish Journal of Theology* 50 (1997), 433-58.

29. Door Colenso in een brief aan Th. Shepstone getypeerd als 'a most masterly document' (26 augustus 1863). Zie Cox, *Life*, I, 242.

30. *De Gids*, 24-28; vgl. ook pp. 197, 205-6. Citaten op pp. 24, 28.

31. *De Gids*, citaten op pp. 196, 216. Tegenover Colenso als echte protestant laat Kuenen diens tegenspeler bisschop R. Gray van Kaapstad op ironische wijze als een echte rooms-katholiek figuren: 'Gelukkige Kerk van Zuid-Afrika! Als men Dr. Gray laat begaan, dan behoudt gij